

Janusz Mariański

Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie

ORCID 0000-0002-0620-8000

DOI <https://doi.org/10.21697/ucs.2022.29.1.11>

Maria Sroczyńska, *Sacrum a młodzież*, Wydawnictwo Libron, Kraków 2021, ss. 186

Od początku lat dziewięćdziesiątych XX w. wśród socjologów mówi się nie tylko o sekularyzacji, ale i o de-sekularyzacji, o odnowie religijności, powrocie sacrum, respirytualizacji jako megatrendzie kulturowym, o powtórnym „zaczarowaniu”, powrocie bogów i religii, o renesansie religijności, przebudzeniu religijnym, powrocie do wartości religijnych, resakralizacji, nowej duchowości, deprywatywacji, o społeczeństwie postsekularnym, transformacjach religii, religijności przetransformowanej i przeformatowanej, o religijnie produktywnej nowoczesności, odrodzeniu religijnym, rewitalizacji religii, o resakralizacji i reewangelizacji itp. Wciąż przybywa terminów, za pomocą których socjologowie próbują określać dokonujące się zmiany w religijności, świadczące o różnorodnych przemianach religijności i duchowości czy szerzej – o przemianach sacrum.

W społeczeństwach współczesnych, zwanych ponowoczesnymi, zmienia się krajobraz religijny. Wielkie procesy pluralizmu społeczno-kulturowego istnieją nie tylko na zewnątrz Kościołów, ale i w nich samych. Pomiędzy dwoma biegunami: „zaniku religii” i „powrotu sacrum” rozciąga się bogate spektrum zróżnicowanych postaw wobec religii i Kościoła, aż po zindywidualizowane formy życia religijnego według własnych potrzeb i zainteresowań. W społeczeństwach ponowoczesnych tradycyjne Kościoły chrześcijańskie działają na rynku podaży różnych ofert interpretacji i stylów życia religijnego w konkurencji z innymi dawcami i organizatorami usiłującymi zagospodarować przestrzeń religijną. Nie są już one uprawnione do kierowania całym społeczeństwem. Kryzys religijny w nowoczesności, o którym chętnie mówią socjologowie, został spowodowany zarówno przez sekularyzm, jak i pluralizm społeczno-kulturowy. Religia utraciła swój status oczywistości kulturowej, w nowoczesnych i ponowoczesnych społeczeństwach musi konkurować na rynku różnych ofert światopoglądowych.

Współczesne przemiany społeczno-kulturowe rzutują z pewnością na miejsce i rolę sacrum w społeczeństwie. Według niektórych socjologów ponowoczesność przeciwstawia się sacrum, a nawet jest z nim sprzeczna, według innych – nie eliminuje ona sacrum, które nie jest zagrożone przez różnego rodzaju przemiany społeczno-kulturowe, a jedynie zmienia swoje kształty. Można pytać, czy w warunkach postępującej sekularyzacji społeczeństw współczesnych sacrum powoli zanika, a nawet trwa już tylko w postaci szczątkowej i sfragmentaryzowanej, czy też przeciwnie, sacrum nie zanika, zmienia swoje miejsce w społeczeństwie, ujawnia się w nowych postaciach w Kościołach oraz poza Kościołami i religiami („płynne sacrum”). Charakterystyczne dla naszych czasów szybkie zmiany społeczne i kulturowe powodują powstawanie nowych struktur, pojawiają się nowe idee, zjawiska, a także konstytuowanie się nowych trendów (megatrendów), m.in. w odniesieniu do sacrum. Chodzi tu o to, co dominuje w społeczeństwach ponowoczesnych i w życiu codziennym ludzi.

Od końca lat siedemdziesiątych XX w. mówi się o powrocie i odnowie sacrum, o rozproszonym sacrum, nieformalnym sacrum, nowoczesnym sacrum, o rozczłonkowanym i sfragmentaryzowanym sacrum, zindywidualizowanym sacrum, o decentralizacji sacrum, wędrującym i wszędobyłskim sacrum, sacrum poza religią, a nawet o świeckim, niereligijnym i bezbożnym sacrum, o „dzikim” sacrum, dyfuzyjnym sacrum, o sacrum jako pozornej religijności. Temat sacrum jest podejmowany współcześnie dość często przez socjologów, do pewnego stopnia częściej nawet niż przez teologów.

Sacrum jest pojęciem oznaczającym wszystko, co święte, co dotyczy bogów i kultu, a także ludzi i przestrzeni związanych z kultem. Jest to dziedzina i pojęcie złożone, przeciwstawne do profanum i oznacza to, co jest oddzielone i ograniczone, przestrzeń zamkniętą, miejsce zarezerwowane tylko dla wtajemniczonych. Sytuuje się ono na pograniczu czystego i nieczystego, porządku i nieporządku, poszanowania i naruszania. Sacrum należy bardziej do kategorii emocji niż wyobraźni. Dotyczy ono transcendencji, w komunikacji ze

światem nadprzyrodzonym (nadludzkiem), ale istnieje też *sacrum* immanentne, związane z wartościami świeckimi ze sfery obywatelskiej, moralnej i politycznej.

Pojęcie *sacrum* swą popularność zawdzięcza w dużej mierze temu, że zastąpiło pojęcie Boga, kwestie prawdziwości bądź nieprawdziwości religii uznając za mniej istotne. Termin „*sacrum*” z początkiem XX w. wszedł na trwałe do badań nad religią i stał się ważnym elementem dyskursu nie tylko w naukach religioznawczych; przyczynił się także do wprowadzenia nowych perspektyw badawczych w rozumieniu religii, sam ulegając transformacjom i poszukując nowych form wyrazu. W ponowoczesnym nurcie badań nad religią *sacrum* spełnia funkcję papierka lakmusowego czy też detektora zmian społecznych i kulturowych.

Kategorię *sacrum* można pojmować na dwa sposoby: teistycznie i nieistotycznie. W pierwszym przypadku *sacrum* odnosi się do Boga, bogów bądź bogiń rozumianych osobowo, ingerujących w los człowieka i świata, którego są stwórcami. W ujęciu teologicznym wiąże się *sacrum* z religią. Może być ono przeżywane zarówno na poziomie jednostkowym, jak i grupowym (społecznym). Chrześcijaństwo zwraca uwagę na transcendentny wymiar *sacrum*, ukazując sposoby jego odkrywania i przeżywania.

W społeczeństwach ponowoczesnych *sacrum* pojawia się coraz częściej w niereligijnych kształtach i formach oraz w tych dziedzinach życia społecznego, z których ono do pewnego stopnia wyemigrowało. Przybiera szaty różnorodnej duchowości, luźno lub w ogóle niezwiązanej z religią. Ci socjologowie, którzy odchodzą od teorii sekularyzacji, chętnie wskazują na transformację religii w duchowość. Nowe formy duchowości zacierają jakby w podwójny sposób granicę w odniesieniu do religii. Z jednej strony pojawiają się one przez religijną semantykę, obrazy i symbole w społeczeństwie, np. w gospodarce, sporcie, a nawet w polityce. Z drugiej zaś strony te elementy, zwane niekiedy religią popularną, wkraczają do tradycyjnych religii i zmieniają ich kształty.

Proces ten dotyczy także religijności, która nabiera płynnych kształtów (religijność częściowo zorganizowana, pomniejszona, nieoficjalna, anonimowa, rozproszona, implicytna, dyfuzyjna, niestabilna, ukryta, wędrująca, ambiwalentna, niespójna, balansująca, „bez dogmatu”). Wraz z procesami sekularyzacji, czyli utraty społecznego znaczenia zinstytucjonalizowanych religii, zyskują na znaczeniu procesy pluralizacji i indywidualizacji religijności. Płynna religijność i płynne *sacrum* sprawiają, że zaciera się powoli granica między tym, co święte, i tym, co świeckie, a „odczarowany” świat staje się znowu – chociaż w odmienny sposób – na nowo „zaczarowany”. Socjologowie badają *sacrum* dopiero wtedy, gdy jest ono społecznie ukonkretnione, ma swoje odniesienia do kontekstu społecznego, jest faktem społecznym.

Miejsce i rolę *sacrum* w życiu współczesnej młodzieży analizuje z socjologicznego punktu widzenia Maria Sroczyńska w pracy pt. *Sacrum a młodzież*. Całość opracowania jest zawarta w czterech rozdziałach: rozdział I – *Kategoria sacrum w refleksji naukowej* (definiowanie *sacrum* w obszarze humanistyki; *sacrum* jako przedmiot zainteresowań socjologii; *sacrum* a wartości; *sacrum* a religia; *sacrum* a duchowość); rozdział II – *Sacrum w badaniach młodzieży* (młodzież w perspektywie socjologii; *sacrum* w świecie wartości młodzieży; *sacrum* religijne w badaniach młodzieży; problematyka duchowości w badaniach młodzieży); rozdział III – *W kręgu metody badań własnych* (cele i założenia badawcze; ramy pojęciowe badań własnych; specyfika prowadzonych badań); rozdział IV – *Sacrum a młodzież – w kręgu refleksji empirycznej* (*sacrum* podstawowe a tożsamości adolescentów; *sacrum* religijne w doświadczeniu młodzieży; *sacrum* zindywidualizowane a stany tożsamości; *sacrum* a młodzieżowe tożsamości). W końcowej części opracowania Autorka prezentuje bardzo dobrą syntetyczną *Próbę zakończenia*. Konstrukcja metodologiczna pracy jest w pełni poprawna.

W części teoretycznej obejmującej dwa rozdziały Autorka dokonała selektywnego, ale pogłębionego przeglądu literatury przedmiotu w zakresie problematyki *sacrum* w naukach religioznawczych i socjologicznych, uwzględniając przede wszystkim te pozycje, które korespondują z przejawami *sacrum* w życiu współczesnej młodzieży. W ten sposób zostały zdefiniowane ramy pojęciowe istotne dla podjętej analizy w perspektywie określonych rodzajów *sacrum* i powiązanych z nim tożsamości. *Sacrum* podstawowe odpowiada szerokiemu układowi wartości najbardziej istotnych dla funkcjonowania jednostek i całych zbiorowości. Wskazuje ono na to, co w życiu ludzkim uznaje się za godziwe, cenne i słuszne, o co warto się troszczyć, czemu należy poświęcić inne cele, zwłaszcza te bardziej doraźne i pragmatyczne.

Kategoria *sacrum* pojawiająca się na gruncie socjologii i antropologii kulturowej ma znacznie szerszą konotację niż np. w filozofii religii czy teologii. Na podstawowym poziomie pozwala ona określić jako święte to, co w danej kulturze ma wartość nadrzędną, przynależną do systemu interpretacyjnego, porządkującą

rzeczywistość i podlegającą interpretacji w wymiarze osobowości jednostkowych. Na nieco wyższym poziomie sacrum wyraża rzeczywistość pozaempiryczną i oznacza system wierzeń religijnych i Ostatecznych Świętych Założeń związanych z rytuałami (np. R. Rappaport). Na najwyższym poziomie sacrum tworzy osobowy rodzaj rzeczywistości dostępny jedynie poprzez indywidualne doświadczenia, przybierające zróżnicowane, niekiedy eklektyczne formy nowej duchowości (np. H. Mielicka-Pawłowska). Sacrum ma swoje instytucjonalne i pozainstytucjonalne wymiary, przemieszcza się z jednej dziedziny życia do drugiej.

W części empirycznej recenzowanej monografii Maria Sroczyńska odwołuje się do perspektywy historycznej i prezentuje pokłosie drugiej fazy badań opartych na podejściu triangulacyjnym w schemacie: badania ilościowe (faza pierwsza) i badania jakościowe (faza druga). Pierwsze badanie zrealizowano w 2008 r. (pilotaż) i w 2009 r. (badania sondażowe na reprezentatywnej próbie maturzystów z województwa świętokrzyskiego). Uzyskane wyniki empiryczne i konstatacje uogólniające zostały przedstawione w rozdziale II zatytułowanym *Sacrum w badaniach młodzieży*, co stanowi bardzo dobry kontekst dla głównego projektu badawczego.

Nowy projekt badawczy został zrealizowany na przełomie lat 2008 i 2009 w środowisku uczniów i studentów podejmujących aktywność twórczą, refleksyjną i krytyczną wobec otaczającej ich rzeczywistości. W konkursie *Moje Życie – Moje Sacrum* zebrano 41 wypowiedzi o charakterze prozatorskim, pamiętnikarskim, poetyckim i publicystycznym. W porządkowaniu materiału badawczego i wydobywaniu regularności zastosowano kodowanie teoretyczne, analizę treści, analizę sekwencyjną (w szczególności analizę narracji). Na bazie przyjętej ramy pojęciowej uwzględniono rodzaje sacrum i związane z nimi tożsamości młodzieżowe. Sporządzono mapy powiązań w odniesieniu do jądra i peryferii pojęcia sacrum, dzięki wykorzystaniu perspektywy socjologii rozumiejącej (głównie hermeneutycznej). Sposób przeprowadzenia badań i opracowanie wyników empirycznych zasługują na pełne uznanie.

Młodzieżowe sacrum zostało ukazane w kontekście takich kategorii interpretacyjnych jak: wartości, religijność i duchowość oraz w perspektywie relacji pomiędzy różnymi rodzajami sacrum (podstawowe, religijne, zindywidualizowane) a typami tożsamości charakterystycznymi dla młodzieży (tożsamość przekazana, dyfuzyjna, moratoryjna, osiągnięta). Na przykład do wartości wyrażających sens podstawowy badana młodzież zalicza m.in.: chęć odnalezienia siebie, przyjazne kontakty międzyludzkie, udane życie rodzinne, miłość i przyjaźń, wysoką pozycję zawodową. Młodzieży mniej zależy na życiu pełnym rozrywek, byciu użytecznym dla innych czy życiu zgodnym z zasadami religijnymi. Wypowiedzi pisemne ludzi młodych sprzed kilkunastu lat pokazują splot wątków biograficznych i kontekstów społeczno-kulturowych towarzyszących trudnemu procesowi transformacji.

W sensie niereligijnym (nieteistycznym) pojęcie sacrum nie odnosi się do Transcendencji, lecz do sfery postaw człowieka wobec świata i otaczającej natury, do sposobu przeżywania i interpretowania rzeczywistości. Sacrum niereligijne zakłada istnienie jakiejś transcendencji, ale nie transcendencji Boskiej, Nadprzyrodzonej. Wykracza ono daleko poza religie historyczne, poza nowe formy pozakościelnej religijności i poza nowe ruchy religijne. Nowoczesne, płynne sacrum nie może być zredukowane do pierwiastka religijnego. Niektórzy badacze społeczni przestrzegają, że nadmierne rozszerzanie pojęcia sacrum prowadzi nieuchronnie do zagubienia jego istoty.

W odniesieniu do religijnego sacrum Autorka pisze: „Młodzi doceniając znaczenie Kościoła katolickiego jako nośnika symboli o charakterze uniwersalnym, odrzucają jednocześnie te elementy jego nauczania, które są oceniane jako sprzeczne z indywidualnymi przekonaniami i zastępują je treściami, pojawiającymi się na bazie konkurencyjnych grup odniesienia. Wiara nabiera cech sacrum sprywatyzowanego, a dążeniu do niego, realizacji «świętości», towarzyszą rozmaite trudności. Młodzi ludzie niejednokrotnie ujawniają swój krytyczny stosunek zarówno wobec tradycyjnej socjalizacji religijnej (będącej udziałem Kościoła i rodziny), jak i medialnych przekazów czy powierzchownych opinii spotykanych w gronie rówieśników. Dla części przedstawicieli młodego pokolenia, wiara jako sacrum – a zarazem centrum życia duchowego – leży u podstaw indywidualnej egzystencji, poznawania siebie i rozwoju” (s. 12–13). Współcześnie sacrum religijne podlega w świadomości młodzieży wielorakim przemianom, idącym głównie w kierunku dystansowania się wobec religii zinstytucjonalizowanych, czyli Kościołów chrześcijańskich.

Płynna religijność i płynne sacrum są mniej stabilne niż religijność społecznie i kulturowo dziedziczona. Zwłaszcza w perspektywie nieprzewidywalności towarzyszącej zmianom współczesnych społeczeństw mogą

one wykazywać tendencje do dalszego rozpadu i deregulacji. Sacrum nie znika, lecz przybiera nowe, zróżnicowane formy. Rynek religii i duchowości, rynek płynnego sacrum jest wciąż znaczny. Kościoły chrześcijańskie stoją przed wielką szansą, nawet jeżeli dotychczas słabo ją wykorzystywały.

Sacrum młodzieżowe ulega bez wątpienia przemianom, podobnie jak religijność, duchowość czy świat uznawanych przez młodzież wartości. To sacrum zdiagnozowane, zinterpretowane i wyjaśniane z końca pierwszej dekady XXI w. zmieniło nieco – być może – swoje znaczenie na początku trzeciej dekady, obciążonej większym ryzykiem ponowoczesnego nieładu, związanego z przemianami sceny geopolitycznej, wzmożonym oddziaływaniem nowych mediów i utrwalaniem się konsumpcjonizmu. Nie wydaje się jednak, by jego los (egzystencja) był zagrożony. Z socjologicznego punktu widzenia nie da się uprawomocnić tezy, że człowiek jest z natury religijny, ale można twierdzić, że jest on zdolny do tworzenia sacrum na różnych jego poziomach. Zmieniać się mogą treści młodzieżowego sacrum przy zachowaniu zasadniczych wymiarów strukturalnych i funkcjonalnych, co oznacza, że należy kontynuować badania nad tą problematyką w trzeciej dekadzie XXI w.

Warto byłoby w dalszych badaniach empirycznych zweryfikować tezę postawioną przez Autorkę w *Zakończeniu* recenzowanej monografii: „Nie ulega wątpliwości, że jeżeli sacrum rozumiemy w sposób religijny, jako powszechnie podzielane przekonania, pozwalające jednoznacznie określać sens i cel jednostkowego życia, to w wypadku młodzieży należy mówić o powolnej redukcji takiego znaczenia. Jeśli natomiast sacrum umieszczamy w szerszym kontekście funkcjonalnym – m.in. potrzeby sensu, jedności, a także fenomenologicznym – «smakowania» życia jako takiego – to w dzisiejszych czasach może ono odgrywać większą rolę niż w pokoleniach wcześniejszych. Sacrum nie zniknęło, tylko podlega transformacji, często w sposób nierozpoznawalny, pojawiając się w innych, niż religijna, sferach” (s. 137).

Nowoczesne sacrum jest płynne, przemieszcza się z jednej dziedziny ludzkiego życia do innych sfer, wszędzie tam, gdzie wartości wytwarzają sensy, gdzie subiektywnie przeżywane doświadczenia i emocje wytwarzają różne formy sakralności. Sacrum nie można już redukować do religii, uwalnia się ono spod dyktatu religii, przybiera rozmaite i nowe formy, często jest definiowane przez same jednostki, nie zaś przez religie zinstytucjonalizowane. Sacrum religijne zawiera ogromny potencjał rozwojowy człowieka, wzmacnia jego wrażliwość i refleksyjność, przejawia się w poszukiwaniu Transcendencji. Zróżnicowanie sacrum w zależności od typu społeczeństwa, w którym ono istnieje i rozwija się, świadczy, że sacrum ma związki z doświadczeniem społecznym, z kontekstem społeczno-kulturowym. Ważne są także uwarunkowania osobowościowe.

Począwszy od końca lat osiemdziesiątych XX w., sacrum zaczęło zajmować nowe, najbardziej odległe, a zarazem bliskie, wcześniej nie istniejące obszary świata wirtualnego, w tym internetu, z jego bezgranicznymi możliwościami informowania i łączenia ludzi. Zmieniający się zakres znaczeniowy terminu „sacrum” w ponowoczesności koresponduje z nieustannie dokonującymi się zmianami cywilizacyjnymi odnoszącymi się także do nowych technologii. W związku z niezwykle dynamicznym rozwojem technologii cyfrowych obserwuje się wyraźne wkroczenie sacrum do sfery cyfrowej. Ta nowa rzeczywistość sacrum powinna stać się w większym zakresie przedmiotem badań socjologicznych czy szerzej – badań empirycznych.

Świat współczesny nie wyklucza sacrum, charakteryzuje się nie tylko spontaniczną sekularyzacją i sekularyzmem, ale także „głodem zbawienia i transcendencji”, sacrum trwa w Kościołach chrześcijańskich i poza nimi. Przybiera ono wiele postaci pozostających w zależności od kultury i społeczeństwa, w którym się ujawnia i realizuje. Zmieniające się do pewnego stopnia sacrum doskonale współgra ze społecznym kontekstem ponowoczesności, określanej przez Zygmunta Baumana metaforą płynności. Jeżeli nawet płynne sacrum, podobnie jak i nowa duchowość, charakteryzuje się wyraźną nieprecyzyjnością, to jednak doskonale pasuje do opisu poszukiwań duchowych współczesnego człowieka. Staje się ono zresztą kulturowym znakiem czasu. Socjologia duchowości i socjologia sacrum są do pewnego stopnia częścią socjologii religii poza jej dotychczasowym obszarem.

Recenzowane studium socjologiczne Marii Sroczyńskiej wnosi wiele ważnych ustaleń w zakresie doprecyzowania podstawowych pojęć z zakresu socjologii sacrum, jak również w odniesieniu do badań empirycznych. Może być ono wzorem dla młodych badaczy podejmujących badania jakościowe jako studium teoretyczno-empiryczne. Z przeprowadzonych w książce analiz socjologicznych wyłania się bardzo zróżnicowany obraz kondycji duchowej młodzieży polskiej z końca pierwszej dekady XXI w. Książka wzbogaca w znaczący sposób naszą wiedzę o „miękkich” aspektach ludzkiego życia, zarówno w ujęciu statycznym, jak i dynamicznym.

Autorka wybrała określoną rzeczywistość społeczną jako przedmiot swoich analiz socjologicznych. Porusza się konsekwentnie w ramach przyjętych przez siebie założeń teoretycznych i szczegółowych dyrektyw metodologicznych. Z zebranych materiałów empirycznych wydobyła to, co było istotne dla naświetlenia postawionego problemu w ramach subdyscypliny socjologicznej, jaką jest socjologia sacrum.

W konkluzji recenzji chcę zaznaczyć, że zawartość treściowa ocenianej książki – mimo jej stosunkowo niewielkich rozmiarów – jest imponująca, a jej wartość metodologiczna godna naśladowania w badaniach na ten temat. Jest ona dziełem naukowym przemyślanym pod każdym względem, spójnym i logicznym. Książka stanowi oryginalne i bardzo interesujące socjologiczne studium złożoności i wielowymiarowości przemian religii i sacrum w dobie modernizacji społecznej, pluralizmu społeczno-kulturowego, indywidualizmu strukturalnego i globalizacji. Jej zaletą jest także siła uzasadnień płynących z profesjonalnej analizy tego, co napisała o sacrum kielecka młodzież, uzasadnień interpretowanych w kontekście dotychczasowej literatury przedmiotu.

Autorka proponuje socjologom, z właściwą sobie trafnością, rozwijanie zainteresowań problematyką sacrum, uwolnionego z więzi instytucjonalnych, które jest czymś zmiennym i wędrującym, przesuwającym się z miejsca na miejsce, pojawiającym się nawet w tych obszarach, z których wydawałoby się, że zostało ostatecznie wyparte. Cel poznawczy, ważny w tego typu opracowaniach, został w pełni osiągnięty, nawet jeżeli niektóre pytania nie doczekały się, bo nie mogły się doczekać, ostatecznej odpowiedzi. Szczegółowe uwagi, które zamieściłem w wydruku komputerowym dostarczonym mi przez Autorkę, zostały uwzględnione przed złożeniem pracy do druku.

Książka z pewnością zainteresuje nie tylko socjologów, psychologów, pedagogów i antropologów kultury, ale także filozofów religii, kulturoznawców, religioznawców i teologów. W warstwie teoretycznej porządkuje ona i wyjaśnia różne koncepcje sacrum oraz relację między sacrum, religijnością i duchowością, natomiast w warstwie empirycznej prezentuje zróżnicowane obszary kondycji duchowej współczesnej młodzieży. Opracowanie takie jest potrzebne polskiej socjologii religii, socjologii duchowości i socjologii sacrum. Można wyrazić nadzieję, że tematyka religijnego i niereligijnego sacrum będzie kontynuowana w pracach polskich socjologów religii i antropologów kultury.